

MUSTAFA KEMAL'İN MEŞRULUK ANLAYIŞI

Araş. Gör. L. Hilal AKGÜL*

Mustafa Kemal ve diktatörlük olgusu, Türk Devrimi'ne ilişkin önemli tartışma konularından biridir. Bu türden tartışmaların, çoğu zaman, Türk Devrimi'nin tepeden inme bir devrim olup olmadığı konusunu da kapsayarak genişlediği görülür. Çalışmamızın temel konusu, söz konusu ettiğimiz tartışmadır. Konu, bu türden tartışmaların en önemli unsurlarından biri olarak gördüğümüz Mustafa Kemal'in meşruluk anlayışı çerçevesinde ele alınacaktır. Konuyla ilgili yararlanılabilecek çok sayıda kaynak ve belge olmasına karşın; çalışmada kullanılan örnekler, *Nutuk*'tan seçilmiştir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel konusu; Mustafa Kemal'in meşruluk anlayışının *Nutuk*'taki bazı yansımaları olarak da düşünülebilir.

Durağanlık İçindeki Dinamizm

Tarihi, büyük adamları hareket noktası olarak açıklamaya çalışmak; kanımızca çok sağlıklı bir tutum değildir. Büyük adamlar, tarihin akış hızını değiştirebilmekle birlikte; belli nesnel koşullar üzerinde hareket ederler. Dahası, büyük adamlar, bu nesnel koşulların ürünüdürler¹. Bu durum, Mustafa Kemal için de geçerlidir. Mustafa Kemal olmadan, Türk Devrimi'nin 1920'li yılların başında gerçekleşmeyeceği, bize göre son derece açıktır. Ancak, bize göre aynı derecede açık olan bir diğer nokta da; Osmanlı Devleti'nin ilgili dönemdeki nesnel koşulları olmadan, Mustafa Kemal'in Mustafa Kemal olamayacağıdır². Dolayısıyla, Türk Devrimi'nin ve Türk Devrimi'ne

---

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi Araştırma Görevlisi.

¹ T. Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 6-7. Ateş, kitabında büyük adamları, olayların akışını sezen ve koşulları zorlayan adam olarak tanımlamaktadır. Ateş'e göre, büyük adamların tarihteki rolü, belirlenmiş koşullar üzerinde olayların akış hızlarını etkilemektir.

² Emre Kongar, bu durumu iki önemli soruyla ortaya koymaktadır: "Küçük Mustafa 1881'de dünyaya geleceğine, 1781'de ya da 1981'de doğsaydı; acaba yine Mustafa Kemal Atatürk olur muydu? Sorunun yanıtı hiç kuşkusuz "hayır"dır. Öte yandan bir başka soru, konuyu daha da açıklığa kavuşturabilir: "1918-1923 arası Anadolu'da bir Mustafa Kemal Paşa olmasaydı, Türkiye Cumhuriyeti kurulabilir miydi?" Bu sorunun yanıtı da biraz daha kuşkuyla birlikte, yine "hayır"dır. E. Kongar, *Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.127-128. Aynı konuda Toktamış Ateş de, "Mustafa Kemal Anadolu'da gösterdiği olağanüstü örgütleyicilik ve etkileyiciliğini, neden daha önce Libya'da göstermemiştir" sorusunu yönelterek, büyük adamların üzerinde hareket ettiği nesnel koşullara dikkat çekmektedir. T. Ateş, *a.g.e.*, s. 6.

ilişkin konuların sağlıklı açıklamaları; ancak, dönemin nesnel koşullarının irdelenmesiyle birlikte başını Mustafa Kemal'in çektiği devrimci kadronun oluşumu, yapısı ve çabaları çözümlenerek yapılabilir. Bu çalışmanın sınırları, bu türden bir irdeleme ve çözümlene için yeterli değildir. Ancak, birkaç önemli noktanın belirtilmeden geçilmesi de, çalışmamızın özü açısından sakıncalar taşıyacaktır. Bu nedenle, Türk Devrimi'nin üzerinde geliştiği yapıya ve Türk Devrimi'ni sürükleyen kadroya ilişkin birkaç noktaya değinmek bizce uygun olacaktır.

Kanımızca, bu çerçevede üzerinde durulması gereken en önemli olgu; Osmanlı toprak yapısıdır. Osmanlı toprak yapısını incelediğimizde, sermaye birikiminin olanaksızlığı sonucuyla karşılaşırız³. Osmanlı toplumu özelinde, ilkel tarımsal birikimden, ticaret sermayesine; oradan da sanayi sermayesine uzanan çizgi, toprak yapısının özellikleri nedeniyle izlenemez. Bu durum, Osmanlı'nın ekonomik geri kalmışlığını önemli ölçüde açıklar. Sermaye birikiminin olanaksızlığının, beraberinde siyasal durağanlık getirdiği de açıktır. Sermaye birikiminin olmadığı bir toplumda, çatışma yaratacak yeni bir sınıfın ortaya çıkışını beklemek boşuna olacak; bu türden toplumlarda varolan siyasal yapılar, biçimsel bazı değişikliklere uğrasalar da, özleri değişmeden yüzyıllarca korunacaktır⁴. Osmanlı toplumu açısından da

³ Osmanlı ülkesinde topraklar; mülk, vakıf ve mirî olarak üçe ayrılırdı. Mülk topraklar, mülkiyeti bir kişiye ait olan topraklar; vakıf topraklar da, üzerinde elde edilen gelirin bir vakfa bırakıldığı topraklardı. Ancak Osmanlı'nın klasik döneminde, mülk ve vakıf toprakların önemsenmeyecek kadar az olduğu görülüyordu. Bu nedenle Osmanlı toprak yapısı denildiğinde, daha çok mirî toprakları düşünmek yerinde olacaktır. Mirî topraklar, mülkiyeti devlete ait olan topraklardı. Bu topraklar, sağlayacakları yıllık vergi gelirine bağlı olarak, dirlik adı verilen bölümlere ayrılırdı. Yılda 100 bin akçe ve üzerinde vergi geliri sağlayan dirlikler has; 20 bin akçeyle 99 bin 999 akçe arasında yıllık vergi geliri getiren dirlikler de, zeamet diye tanımlanırdı. Yıllık vergi geliri, bin akçeyle 19 bin 999 akçe arasında değişen dirliklerse, tımar olarak nitelendirilirdi. Bu noktalarla ilgili olarak İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.307; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.I, s.516.

Dirlikler arasında tımarlar, ezici bir çoğunluğa sahipti. 1534 yılında, Rumeli Eyaleti'nin 26 livasındaki dirliklerin yüzde 97'sinin; 1481-1512 yılları arasında, Anadolu Eyaleti'nin 17 livasındaki dirliklerin de yüzde 99'unun tımar olduğu görülüyordu. Ö. L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s.808-809. Bu durumda Osmanlı toprak düzeni, bir anlamda tımarlar üzerinde kurulan düzen oluyordu. Tımar düzenini Halil İnalçık, "muayyen bir arazinin tevcihi veya araziye ait bazı hakların verilmesinden ziyade bazı vergilerin havalesinden ibarettir, başka deyimle havale sisteminin hususi bir tatbik şeklidir" diye tanımlamaktadır. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s.3-4. Osmanlı merkezi yönetimi, bu düzen yardımıyla, mülkiyeti devlete ait olan belli bir arazi üzerinde yaratılan artığa, toprağın kullanım hakkı karşılığı olarak el koymaktadır. Böylece, artığın üreticiden nasıl çekileceği sorunu çözülmekte ve düzenli olarak belli bir vergi gelirini merkeze aktarma garanti edilmektedir. Bunun yanı sıra, aynı düzenle, ordunun belkemiği oluşturulmakta ve merkeze karşı siyasal alternatiflerin doğması engellenmektedir. Ö. L. Barkan, *a.g.e.*, s.129,725-788; İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.67-68; Ş. Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500-1914)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s.41.

⁴ Gelişmiş toplumların siyasal ve ekonomik yapılarıyla, gelişmemiş (ya da az gelişmiş) toplumların siyasal ve ekonomik yapılarının karşılaştırması için bkz. M. Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1975, s.469-483. Ayrıca, Marksizmin gelişme tezinin sınıf çatışmalarına ilişkin boyutuyla ilgili olarak bazı aktarım ve değerlendirmeler için bkz. B. Daver, *Siyasal Bilime Giriş*, An-

bu durum değişmez; sermaye birikiminin olanaksızlığı, Osmanlı toplumunda da siyasal durağanlığa yol açar. Bu bakımdan, Osmanlı toplumunun, ekonomik gelişmeyi ve Batıdakine benzer siyasal yapıları yakalaması zordur; bir başka deyişle, Osmanlı, toprak yapısının bir sonucu olarak, bir anlamda “geriliğe mahkumdur”. Ancak, 1920’li yıllarda Anadolu’da yaşanan gelişmeler incelendiğinde; teokratik kökenli Osmanlı monarşisinin, tüm kurum ve kurallarıyla yıkıldığı ve yıkılan bu monarşinin yerine, yeni kurum ve kurallarıyla lâik Türkiye Cumhuriyetinin yapılandırıldığı saptanır. Bu durum, yukarıda belirtilen durağanlığın içinden, paradoksal biçimde, bir dinamizmin çıkmış olduğunu göstermektedir. Bu dinamizmin kökenlerini, Türk Devrimi’nin tetikleyicisi asker – sivil bürokrat kadroda aramak yanlış olmayacaktır.

Asker–sivil bürokrat kadronun orijini, Osmanlı Devleti’nin kapıkulu sistemi içindedir; kapıkulunun kaynağını da, gayrimüslim tebaanın çocukları oluşturur. Asker–sivil bürokrat kadro; kapıkulunun kaynağı, Osmanlı Devleti’nin toprak yitirmesine paralel olarak kuruyunca, kapıkuluna yeni bir kaynak yaratma çabalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, söz konusu kadronun üyelerini; ya doğrudan Avrupa’da, ya da Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde kurulan Batılı tipteki okullarda eğitim gören gençler oluşturur. Batının ekonomik, teknolojik ve siyasal gelişmişliği karşısında, Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığını açıklamaya ve bu geri kalmışlığa bir çözüm bulmaya çalışan asker–sivil bürokrat kadro, tarihsel süreç içinde, Jön Türklerden⁵ İttihatçılara; İttihatçılardan da Türk Devrimi’ni gerçekleştirenlere⁶ dönüşmüştür.

Asker–sivil bürokrat kadronun gelişimi içinde, 1920’li yılların belirleyiciliği açıktır. Bu yıllara söz konusu niteliğini veren unsurların en önemlilerinden birinin, yaşanan siyasal gelişmelerle ilgili olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin, I. Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılması ve yenilginin sonucunda yaşanan işgal, Anadolu insanının dış egemen güce karşı ayaklanması belirler. İşgal sırasında iç egemen gücün tutumu; ayaklanmayı, iç egemen gücü de kapsayacak biçimde genişletir. Tüm bu yaşananlar, asker–sivil bürokrat kadronun işlevini dönüştürerek, Türkiye tarihi içinde ona yeni sorumluluklar yükler; asker–sivil bürokrat kadro, artık, Anadolu insanının ayaklanmasının örgütleyici ve yönlendirici gücüdür. Konuya ilişkin ikinci önemli unsur; asker–sivil bürokrat kadronun önemli bir üyesi olan Mustafa Ke-

---

kara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.141-142; A. T. Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.148.

⁵ I. Meşrutiyet için çalışan Jön Türk kuşağı, daha çok Yeni (Genç) Osmanlılar diye adlandırılırken; II. Meşrutiyet için çalışanlara, Jön Türkler denir. S. Akşin, “Jön Türkler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, s.832. Çalışmamızdaki kullanım, ikisini birlikte kapsamaktadır.

⁶ Müdafaa-i Hukukçular, Kuva-yı Milliyeciler ve Halk Fırkaları (1924 sonrası Cumhuriyet Halk Fırkaları, 1935 sonrası Cumhuriyet Halk Partililer) gibi.

mal'le ilgilidir. Mustafa Kemal, karizmatik⁷ bir lider olarak ayaklanmayı, bir devrimin izlemesini sağlayabilecek tüm gelişmeleri değerlendirip, başarıyla yönetir. Ortaya çıkan sonuçsa, Türk Devrimi'dir. Bu durumda, Osmanlı toplumunun durağanlığı, asker-sivil bürokrat kadronun çabalarına bağlı bir dinamizm doğurmuş olmaktadır. Türk Devrimi bu bakımdan, "geriliğe mahkûm" toplumlar için bir model oluşturur. Bu model, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki bağımsızlık savaşlarında yaygın bir biçimde başarıyla kullanılmıştır.

Türk Devrimi'nin Osmanlı toplumunun durağanlığı içinde üretilmesi, çalışmamızın başında dile getirdiğimiz Türk Devrimi'nin gerçekleşme biçimine ilişkin tartışmalar açısından önem taşımaktadır. Türk Devrimi'nin, halktan (aşağıdan) gelen bir istem sonucu gerçekleştirilmediği açıktır; çünkü, varolan yapı böyle bir istemin doğmasına engeldir. Dolayısıyla Türk Devrimi, aşağıdan bir istem olmamasına karşın; yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmiştir. Ancak, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilen bu devrimin, "tepeden inme" olduğunu öne sürmek kanımızca hatalıdır. Çünkü tepeden inme kavramı, bünyesinde, zorla benimsetmeyi barındırır. Türk Devrimi'nin özünde ise, bu türden bir zorlama olmadığı açıktır; Türk Devrimi'nin sonuçlarının kalıcılığı da bunu gösterir. Zorla benimsetmelerde, zorlamayı yapan unsurların ortadan kalkması ya da etkinliklerini yitirmesiyle birlikte, zorla benimsetilenlerin reddedileceği açıktır. Türkiye Cumhuriyeti tarihiyse, böyle bir reddedişi değil; tersine, benimsenenlerin zaman içinde geliştiğine işaret etmektedir. Çok partili siyasal yaşama geçiş, bunun en çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal'in Meşruluk Anlayışı

Meşruluk; bir kişinin ya da bir toplumun genelinin, herhangi bir şeyi doğru bulması biçiminde tanımlanabilir. Bu tanımdan yola çıktığımız zaman, meşruluğun, görelî bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Meşruluk, kişiden kişiye ya da toplumdan topluma değişir. Herhangi bir kişinin meşru bulduğu bir şeyi, bir başkasının meşru bulmaması çokça görülen bir durumdur. Aynı biçimde, bir toplumun geneli tarafından meşru görülen bir şeyin, bir başka toplumun geneli tarafından meşru sayılmamasına da sayısız örnek verilebilir. Öte yandan; bir kişinin, yaşamının belli bir döneminde meşru bulduğu bir şeyi, yaşamının bir başka döneminde meşru bulmaması da olağandır. Yine, bir toplumun geneli, tarihinin belirli bir döneminde meşru bulduğu bir şeyi,

---

⁷ Karizmatik lider, kendisine doğüstü ya da insanüstü nitelikler yakıştırılan kişidir. Kökenini Max Weber'de bulan bu tanım için bkz. E. Kongar, *a.g.e.*, s.130. Kongar, bu tanımla ilgili, belirtilen sayfada, şunun altını çizmektedir: "Burada dikkat edilmesi gereken nokta, liderde gerçekten böyle nitelikler bulunmasının değil, ona böyle nitelikler yakıştırılmasının önemli olduğudur."

tarihinin bir başka döneminde meşru saymayabilir. Bu açıdan meşruluğun, zamandan zamana değişen bir kavram olduğu da kaydedilmelidir.

Meşruluk kavramı, yaşamın pek çok alanıyla ilgili olarak kullanılabilir. Kimi zaman bir meslek-iş, kimi zaman giyim-kuşam biçimi, kimi zaman da belli yönetim ilkeleri; bir kişi ya da toplumun geneli tarafından meşru ya da gayrimeşru olarak nitelendirilir. Meşruluğun konumuzla ilgili boyutuysa, yalnızca siyasaldır. Bu bakımdan, meşruluk kavramına çok yakın bir başka kavram olan “yasallık” kavramı üzerinde de durmak gerekir. Yasallık, bir devletin yasalarına uygun davranışlar içinde bulunmak demektir. Bu kavram, görelî ya da algılanışı zamandan zamana değişen bir kavram değildir; somuttur.

Meşruluk ve yasallık kavramlarını birlikte ele aldığımızda, karşılaşılabileceğimiz farklı durumlardan söz edilebilir. Birinci durumda, meşru olan aynı zamanda yasalıdır. Bu durum, birey ya da toplumun geneli açısından herhangi bir çatışmayı beraberinde getirmez. Diğer durumlardaysa, birinci durumun tersine; meşru olanın yasal olmadığı ya da yasal olanın meşru olmadığı görülür. Bu türden durumların, birey ya da toplumun geneli açısından içinde bir çatışmayı barındırdığı açıktır. Söz konusu çatışma; en yüksek düzeyde, düzenin tümünün meşru görülmemesi biçiminde kurulur. Bu düzeyde, düzeni meşru görmeyenler, düzeni meşru gördükleri yönde değiştirmek isteyeceklerdir.

1920’li yıllar, Türkiye topraklarında bir düzenin yıkılıp; yerine bir başka düzenin kurulduğu bir döneme denk gelir. Türk Devrimi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde, eski düzen, tüm kurum ve kurallarıyla yok edilirken; yerine, yeni kurum ve kurallarıyla başka bir düzen kurulur. Devrimin tetikleyicisi, yukarıda da belirtildiği gibi, asker-sivil bürokrat kadrodur. Bu nedenle bu kadronun, özellikle de bu kadronun lideri olan Mustafa Kemal’in meşru bir düzene ilişkin görüşleri, Türk Devrimi’nin açıklanabilmesi açısından önem taşır.

Mustafa Kemal’in meşru bir düzene ilişkin görüşlerinin, “halk egemenliği” çevresinde biçimlendiğini söyleyebiliriz. Türk Devrimi’nin temel sonucunun, halk egemenliğine dayanan bir yönetim biçimiyle ilgili olması bu bakımdan anlamlıdır. “Halk egemenliği” düşüncesinin, Mustafa Kemal’de ne zaman ve nasıl belirdiği, hangi aşamalardan geçtiği, başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ayrıca, Mustafa Kemal’in bu düşüncesi, pek çok belge ve kaynak referans gösterilerek desteklenebilir. Ancak, çalışmamızda kullanacağımız örnekleri *Nutuk*’la sınırlı tuttuğumuzdan; Mustafa Kemal’in “halk egemenliği”yle ilgili temel görüşünü, *Nutuk*’tan aktarmayı uygun bulduk.

Mustafa Kemal, *Nutuk*’un ilk bölümünde, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti’ni kurtarmak için gündeme getirilen çözüm yollarını

sınıflandırır. *Nutuk*'ta yapılan bu sınıflandırmaya göre, birinci kurtuluş yolu, Amerikan mandası; ikinci kurtuluş yolu, İngiliz koruyuculuğu; üçüncü kurtuluş yolu da, bölgesel kurtuluştur. Mustafa Kemal, bu kurtuluş yollarından hiçbirini benimsemediğini nedenleriyle anlatıp kararını şöyle açıklar:

“Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!

*İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.”*⁸

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi; Mustafa Kemal'in Türk halkının kurtuluşuna ilişkin görüşü, “halk egemenliği” ilkesinin yaşama geçirilmesiyle anlam kazanmaktadır. Mustafa Kemal'in aktardığına göre, halk egemenliğini yaşama geçirmek için, daha 1919 yılı başlarında çaba harcanmaya başlanmıştır. Türk Devrimi Sürecinin, “Ulusal Savaşıma Hazırlık” dönemi incelendiğinde; bu durum, tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar. Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi, Meclis-i Mebusanın yeniden çalışmaya başlaması ve nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması, bu süreç içindeki önemli dönüm noktalarıdır.

Mustafa Kemal'in meşruluk anlayışını ortaya koyabilmek için, çalışmanın bundan sonraki bölümünde; *Nutuk*'ta da yer alan bazı örnek olaylar, çeşitli alt dönemler içinde incelenecektir. Bu dönemlerden ilki, “Ulusal Savaşıma Hazırlık Dönemi”⁹; ikincisi, “Kurtuluş Savaşı Dönemi”; üçüncüsü de, “Devrimler Dönemi”dir.

Ulusal Savaşıma Hazırlık Döneminde Mustafa Kemal'in Meşruluğu

“Ulusal Savaşıma Hazırlık Dönemi”; Anadolu Hareketi'nin biçimlendiği, temel özelliklerinin ve hedeflerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak düşünülebilir. Bu döneme ilişkin en önemli gelişmeler, Amasya Genelgesi'nin yayımlanması, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'nin yapılması, Amasya Görüşmeleri, Meclis-i Mebusanın yeniden toplanması, Ulusal And'ın (Misak-ı Millî) ilânı ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıdır.

⁸ M. K. Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.9.

⁹ Türk Devrimi'nin iki aşamada gerçekleştiği söylenebilir. Birinci aşama, Anadolu halkının iç ve dış egemen güce karşı ayaklanmasını içerir. İkinci aşamadaysa, teokratik kökenli monarşi, tüm kurum ve kurallarıyla yıkılır; onun yerine, yeni kurum ve kurallarıyla lâik bir Cumhuriyet kurulur. Biz, bu sürecin tümünü, “Ulusal Savaşım” diye adlandırma eğilimindeyiz. Kurtuluş Savaşı'ysa, bizce, bu sürecin ilk aşamasını simgeler. Bu aşamada Türk halkı, ayaklandığı iç ve dış egemen güce karşı, klasik tanımları çerçevesinde bir savaş yürütür.

Bu gelişmeler toplu halde değerlendirildiğinde, iki önemli nokta öne çıkmaktadır. Birinci nokta, ulusal sınırlar (Misak-ı Millî sınırları) içinde yurdun bütünlüğüne ilişkindir. İkinci noktaysa, yurdun bütünlüğünün ve ulusun bağımsızlığının, Türk halkının kendisi tarafından savunulacağıyla ilgilidir.

Söz konusu gelişmeleri inceleyerek, savaşımın hedefini saptamak da olanaklıdır. Bu hedef, ulusal sınırlar içinde tam bağımsız ve egemen yeni bir Türk devleti kurmaktır. Aynı gelişmeler bizi; Anadolu Hareketi'nin, "halk egemenliği" ilkesi üzerinde yükselmeye çalıştığıyla ilgili olarak da aydınlatır. Kongreler Döneminin, ulusal bir kongreyle noktalanması ve oradan, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına varılması bu bağlamda önem taşır¹⁰.

Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'da iki ayrı iktidarın bulunması, altı çizilmesi gereken bir noktadır. Bir yanda, saltanat ve hilafet makamını bünyesinde barındıran İstanbul iktidarı; diğer yanda, Heyet-i Temsiliye ve ilerleyen dönemde Ankara Hükûmeti diye anılacak Anadolu iktidarı vardır. Bu bakımdan, yasallık ve meşruluk kavramları kapsamında, bu dönemin değerlendirmesini yapmak zordur. Çalışmamız içinde bu değerlendirmeyi, Mustafa Kemal'in askerlik mesleğinden ayrılması çerçevesinde yapmaya çalışacağız.

Mustafa Kemal'in Samsun üzerinden Anadolu'ya geçişi, yasal yollardan olmuştur; dönemin padişahı Vahdettin'in, Mustafa Kemal'i görevlendirmesi ve söz konusu görevle ilgili Mustafa Kemal'e verilen geniş yetkiler söz konusudur. Bu noktada, Vahdettin'in amacıyla, Mustafa Kemal'in amacı arasında bir paralellik olduğunu öne sürmek; daha sonraki gelişmeleri görmezden gelmek olacaktır. En azından, Vahdettin'in beklentileriyle, Mustafa Kemal'in davranışları arasındaki çelişkiyi saptamak zor değildir. Ele aldığımız dönem, bu çelişkiye ilişkin pek çok olay ve belgeyle doludur.

Bu çelişkinin en önemli kanıtlarından birinin, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtikten kısa bir süre sonra resmî makamlarca İstanbul'a geri çağırılması olduğu söylenebilir. Gerçek amacı açıkça ortaya çıkan Mustafa Kemal, etkisiz hale getirilmek istenmektedir. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal'in askerlik mesleğinden ayrılmasıyla sonuçlanacaktır.

Bu olayı, sıradan bir istifa olayı olarak değerlendirmek; bize göre olanaklı değildir. İstifanın ardından yaşanan gelişmeler, Anadolu Hareketi'nin gelişimi ve sonuyla yakından ilgili olacak kadar önem taşır. Bu nedenle, bu istifanın gerçekleştiği tarih olan 8/9 Temmuz 1919 gecesini, Mustafa Kemal'in yaşamındaki "*en buhranlı gece*"¹¹ olarak nitelenebilir abartılı değildir.

¹⁰ Ulusal Savaşında, Kongreler Dönemi ve buradan, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına giden süreç için bkz. B. Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1988, s.337-340.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, 8 – 9 Temmuz 1919 gecesini, Mustafa Kemal'in yaşamındaki en buhranlı gece olarak nitelenebilir. Ş. S. Aydemir, *Tek Adam*, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s.93 – 101.

Bu olayın, her şeyden önce, “salt” Mustafa Kemal’le ilgili bir boyutu vardır. Bu boyuta ilişkin olarak, neredeyse tüm yaşamı boyunca sahip olduğu üniformasını yitiren bir insanın içine düşeceği duruma işaret etmek sanırım yeterli olacaktır. Olayın birincisinden daha önemli gözükten ikinci boyutuysa, Mustafa Kemal’in gücünü ve yetkisini alacağı makamın değişmesine ilişkindir.

Olayla ilgili gelişmeler *Nutuk*’ta şöyle aktarılır:

“Harbiye Nezareti, İstanbul’a gel, diyor. Padişah, önce “hava değişimi al, Anadolu’da bir yerde otur, fakat bir işe karışma” diye lafa başladı. Daha sonra, ikisi birlikte “mutlaka gelmelisin!” dediler. “Gelemem!” dedim. Sonunda 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgrafbaşı görüşmesi sırasında, birden bire perde kapandı ve 8 Hazirandan 8 Temmuz kadar bir aydır süregelen oyun sona erdi. İstanbul o dakikada, benim resmi görevime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 22:50’de Harbiye Nezareti’ne, 23:00’te Padişah’a resmi görevlerimle birlikte askerlik mesleğinden de ayrıldığımı bildiren telgrafları çekmiş oldum.

Durum, tarafımdan, ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerinden sıyrılmış olarak, yalnız milletin sevgi ve fedakarlığına güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdani görevimize devam ettik.”¹²

Askerlik mesleğinden istifasının ardından Mustafa Kemal, tüm resmi görev ve yetkilerinden kopmuştur. Bundan sonraki aşamada, Mustafa Kemal’in yetkisini ve gücünü ulustan aldığı görülür. Mustafa Kemal’i niteleyecek olan “Heyet-i Temsiliye Başkanı”, “Erzurum Milletvekili” ve nihayet “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı” sıfatları, önemli bir noktaya işaret eder. Meşru bir yönetimin, halk egemenliğine dayanması gerektiğini düşünen bir lider, “halk egemenliği” ilkesiyle birlikte yükselmektedir.

Mustafa Kemal’in, “Ulusal Savaşıma Hazırlık Dönemi” adını verdiğimiz bu süreç içindeki tutum ve davranışlarının, Türk halkı tarafından meşru bulunduğu açıktır. Savaşa katılım ve savaşın sonunda elde edilen başarı, bunu net olarak gösterir. Ancak, Mustafa Kemal’in bu dönemdeki tutum ve davranışlarının yasal olup olmadığının değerlendirilmesi aşamasında, önemli bir sorunla karşılaşmaktayız. Bu değerlendirmeyi, İstanbul yönetimini merkez alarak yaptığımızda, Mustafa Kemal’in başkaldırı içinde olduğunu; bir başka deyişle, yasal olan davranışlar içinde bulunmadığını söylememiz zor değildir. Ancak, bu değerlendirmenin hareket noktası bize göre hatalıdır;

---

¹² M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s.33.

çünkü bu değerlendirmede, İstanbul yönetiminin yasal olduğundan hareket edilmektedir. Ancak, İstanbul yönetiminin yasallığı, tartışma götürecektir bir konudur. Dolayısıyla asıl tartışılması gereken, Mustafa Kemal'in yasallığından çok; İstanbul yönetiminin yasallığıdır. Bize göre, düşmanla işbirliği içinde olan İstanbul yönetiminin yasallığından söz etmek olanaklı değildir¹³.

Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal'in Meşruluğu

“Kurtuluş Savaşı” başlığı altında incelenebilecek bu dönem, düzenli ordunun kurulması sonrasında yapılan savaşları kapsar. I. İnönü Savaşı, II. İnönü Savaşı, Eskişehir–Kütahya yenilgisi, Sakarya Savaşı, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı, dönemin en önemli olaylarıdır. Bu dönemde, savaşın yanı sıra; diplomatik gelişmeler de hız kazanır. Gümrü Antlaşması, Ankara Antlaşması, Moskova Antlaşması ve Londra Konferansı, dönemin başlıca diplomatik gelişmeleri olarak tarihe geçer. Dönem, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla noktalanır.

Konumuzla ilgili olarak bu dönemin en önemli olayı, kuşkusuz Başkomutanlık Yasası kapsamındaki gelişmelerdir. Bu bağlamda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, yetkilerini, Mustafa Kemal'in kişiliğine devretmesi; üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkar. Konuyla ilgili değerlendirmeye gitmeden önce, Başkomutanlık Yasası'na ilişkin gelişmelere değinelim.

Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesine ilişkin görüşler, Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı günlerinde gündeme gelmiştir. Eskişehir–Kütahya yenilgisinin ardından, Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi üç önemli merkez yitirilmiş; ordu, Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Tüm yurttaki büyük bir düş kırıklığı hakimdi. Aynı düş kırıklığı, Türkiye Büyük Millet Meclisine de yansımıştı. Milletvekilleri, düş kırıklığının yarattığı etkiyle kıyasıya tartışıyor ve yenilginin sorumlusunu arıyorlardı. İşte bu noktada, Mustafa Kemal'i, ordunun başına geçirme düşüncesi etkinlik kazandı. Bir kesim, Mustafa Kemal'i başkomutan yapmakla, düşmanın kesin yenilgiye uğratılacağını savunuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi içindeki muhalif grubun tasarıysa, Mustafa Kemal'i ordunun başına geçirip onu siyasal anlamda bitirmeye yönelikti. Bu noktada muhalif grup, ordunun başarı olasılığı kalmadığından hareket ediyordu. Bu durum, *Nutuk*'ta şöyle aktarılmaktadır:

“Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımızı göre, birtakım kimseler, artık ordunun büsbütün yenildiğine, durumun iadesine

---

¹³ Ulusal Savaşım Döneminde, İstanbul hükümetlerinin faaliyetleri ve Vahdettin'in izlediği politika bu bakımdan önemlidir. Bu konuyla ilgili bkz. S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998, s.598 – 601.

imkan kalmadığına, bundan dolayı da davanın, güttüğümüz milli davanın kaybedildiği yargısına varmışlardı. Bu sebeplerle duydukları öfke ve hincin acısını benden almak istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi zanlarına göre bozguna uğramış ve bozgunu devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim bozguna uğrasın!”¹⁴

Mustafa Kemal; konuyla ilgili tartışmaların, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda gündeme geldiği 4 Ağustos 1921 günü, ordunun başına geçmeyi kabul ettiğini bildiren bir önergeyi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sundu. Önergenin ilgi çekici yönü; Mustafa Kemal’in, Türkiye Büyük Millet Meclisinin sahip olduğu yetkileri üç aylık bir süre için fiilen kullanmayı talep etmesiydi. Önerge, *Nutuk*’ta belirtildiğine göre şöyledir:

“Meclisin pek sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve talepleri üzerine, Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi şahsen üzerime almaktan doğacak yararları azami çabuklukla elde edebilmek, ordunun maddi ve manevi gücünü en kısa zamanda artırıp en yüksek seviyeye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin sahip olduğu yetkileri, fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca, milli hakimiyetin en sadık bir kulu olduğumu millete bir defa daha gösterebilmek için, bu yetkinin üç ay gibi bir süreyle sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.”¹⁵

Mustafa Kemal’in bu isteğinin nedeniyse *Nutuk*’ta şu tümcelerle açıklanmaktadır:

“Durum, Meclis’in değerlendirdiği ve belirttiği gibi olağanüstü olduğuna göre, benim de alacağım kararların ve yapacağım işlerin olağanüstü olması gerekeceğine şüphe yoktu. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve sert bir şekilde yürütmek ve uygulamak zarureti vardı. Hükümet’ten ve Meclis’ten izin istemekle doğacak gecikmelere durum elverişli olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını ilgilendiren emir ve tebliğlerim için, her işin ilgili bakanından veya Bakanlar Kurulu’ndan olur ve izin almak, benim yapacağım Başkomutanlıktan beklenen yararları sağlayamazdı. Onun için kayıtsız ve şartsız emir verebilmeliydim. Bunun için de Büyük Millet Meclisi’nin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim.”¹⁶

---

¹⁴ M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s.414.

¹⁵ *A.g.e.*, s.415.

¹⁶ *A.g.e.*, s.415.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde, konuyla ilgili olarak yapılan tartışmalar; ulustan alınan bir yetkinin, bir başkasına devredilip devredilemeyeceği noktasında düğümleniyordu. Ancak, sonuç, Mustafa Kemal'in istediği yönde oldu. 5 Ağustos 1921 tarih ve 144 sayılı yasayla, Mustafa Kemal Başkomutanlığa getirildi. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi, tüm yetkilerini, üç aylık bir süre için Mustafa Kemal'e devretmiş oldu. Başkomutanlık Yasası'nın süresi; 31 Ekim 1921 tarihinde ilk kez, 4 Şubat 1922 tarihinde ikinci kez ve 6 Mayıs 1922 tarihinde üçüncü kez, üçer aylık süreler için uzatıldı. 20 Temmuz 1922 tarihinde de, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkomutanlığı süresiz olarak Mustafa Kemal'e verdi; ancak, artık olağanüstü yetkiyi gerektirecek olağanüstü bir durum söz konusu değildi. Mustafa Kemal de, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden şu konuşmayı yaptı:

“Artık ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir tedbire ihtiyaç duyulmaksızın, milli gayeyi tam bir güvenle gerçekleştirecek düzeye ulaşmıştır. Bu bakımdan olağanüstü yetkilerin devam ettirilmesine gerek ve ihtiyaç kalmadığı düşüncesindeyim.

Bugün ortadan kalktığını görmekte sevindiğimiz bu ihtiyacın, bundan sonra da doğduğunu görmemekle mutlu olacağız. Başkomutanlık görevinin süresi, olsa olsa Misak-ı Milli'mizin özüne uygun kesin bir sonuca ulaşacağımız güne kadar uzar. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız ana vatana katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün millet birlikte, en büyük mutluluklara ulaşmakla şeref duyacağız. Benim bundan başka ikinci bir mutluluğum daha olacaktır ki, o da kutsal davamıza başladığımız gün bulunduğum duruma dönebilmekliğim imkanır. Dünyada, milletin bağrında serbest bir fert olabilmek kadar büyük bir mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, kalbinde ve vicdanında manevi ve kutsal hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir değeri yoktur.”¹⁷

Bir kişinin, Meclisin tüm yetkilerini devralmasının; “halk egemenliği” ilkesine aykırı olduğu açıktır. Ancak bu değerlendirme, kanımızca sığ bir değerlendirmedir. Bu değerlendirmenin sonucunda, Mustafa Kemal, diktatör olarak ilân edilebilir. Ancak, bu tarz bir değerlendirme, Mustafa Kemal'in tüm yaşamını görmezden gelmek anlamını taşıyacaktır. Kanımızca Başkomutanlık Yasası'nı ve bu yasanın Mustafa Kemal'e sağladığı olanağı, o günün koşulları içinde değerlendirmek gerekir. Durumun olağanüstülüğü, yasanın, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkartılması ve belli bir süreyle sınırlı olması; Başkomutanlık Yasası değerlendirilirken gözden kaçı-

---

¹⁷ A.g.e., s. 448.

rılmaması gereken noktalardır. Ayrıca Mustafa Kemal'in, Türkiye Büyük Millet Meclisinden aldığı yetkileri, durum normalleşince yine Türkiye Büyük Millet Meclisine devretmesi de dikkate alınmalıdır¹⁸.

Yukarıda, Başkomutanlık Yasası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından üç kez uzatıldığını vurgulamıştık. Yasanın üçüncü kez uzatılmasıyla ilgili yaşanan gelişmeler de, konumuz kapsamında ele alınmalıdır. Yasanın üçüncü kez uzatılmasıyla ilgili oturum; Mustafa Kemal'in rahatsızlığı nedeniyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda bulunmadığı 5 Mayıs 1922 günü yapılmıştı. Tartışmalı geçen görüşmelerin ardından, oylamada çoğunluk sağlanamamış ve böylece Başkomutanlık Yasası'nın süresini uzatmak olanaklı olmamıştı. Ancak Mustafa Kemal, aynı gün, Bakanlar Kuruluna görevini sürdüreceğini bildirdi. Olayla ilgili olarak *Nutuk*'ta şunlar kaydedilmektedir:

“Meclisin oyunu belli ettiği dakikadan başlayarak ordu komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu da istifa ettiği takdirde, memleketin genel yönetiminde, üzerinde durup düşünölmeye değer ağır bir bunalımın doğması kaçınılmazdı. Onun için gerek Genelkurmay Başkanı'na gerek Bakanlar Kurulu'na daha 24 saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketin ve milli gayenin yüksek çıkarları adına, ben de Başkomutanlık görevini yürötmeye devam kararı verdim ve bunu Bakanlar Kurulu'na bildirdim.”¹⁹

6 Mayıs 1922 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda yapılan bir gizli oturumda, Mustafa Kemal söz alarak konuyla ilgili uzun bir konuşma yaptı; bir gün önce, Başkomutanlık Yasası'nın uzatılmaması yönünde konuşan milletvekillerinin görüşlerini tek tek ele alıp yanıtladı²⁰. Aynı gün yapılan oylamada da, 11 ret ve 15 çekimser oya karşılık; 177 oyla Başkomutanlık Yasası'nın süresi uzatıldı.

Ana hatlarıyla ele alınan bu olayla birlikte, Mustafa Kemal; bir anlamda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin istencine karşı çıkmış; hatta bir günlüğüne de olsa, bu istenci tanımamış oluyordu. Ancak bize göre, o günün koşulları içinde, Mustafa Kemal'in bu karşı çıkışı; O'nun, halk egemenliğine olan inancını ve meşruluk zemini üzerinde kalma çabalarını lekelememektedir.

---

¹⁸ Başkomutanlık Yasası, gerçekten de diktatör olma amacındaki bir kişi için, arayıp da bulamayacağı olanaklar sağlamaktadır. Bu nokta ve Başkomutanlık Yasası'yla ilgili olarak bkz. T. Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, Der Yayınları, İstanbul 1992, s.110–111.

¹⁹ M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s.442–443.

²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmanın özeti için bkz. *a.g.e.*, s.443–448.

Devrimler Döneminde Mustafa Kemal'in Meşruluğu

Devrimler Dönemi, “öncü devrimler” ve “gelişen devrimler” başlıkları altında ele alınabilir. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, 1924 Anayasası ve ilk çok partili yaşam deneyimi, öncü devrimlerdendir. Hukuk, eğitim ve sosyal yaşamla ilgili bazı düzenlemelerse, gelişen devrimlerin kapsamı içindedir.

Devrimler Dönemi, eski düzenin tüm kurum ve kurallarıyla temizlenip; yerine, yeni bir düzenin getirildiği dönemdir. Bu bağlamda, Saltanatın kaldırılması, ilk önemli gelişme niteliğindedir. 29 Ekim 1923 tarihindeyse, fiilen var olan Cumhuriyet resmîleşir. Ardından da, Halifelik kaldırılır ve böylece lâiklik yönündeki en önemli adımlardan biri daha atılır. Artık, teokratik kökenli bir monarşiden; halk egemenliğine dayanan, lâik ve çağdaş bir Cumhuriyete geçilmiş; Türk Devrimi gerçekleştirilmiştir. Devrim, hukuk alanındaki düzenlemelerle desteklenir; eğitim alanındaki düzenlemelerle güvence altına alınır. Sosyal yaşamla ilgili düzenlemelerse, bir anlamda devrimi tamamlar.

Kuşkusuz, “Devrimler Dönemi”nin en önemli ismi, Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal, “tek adam”dan çok; “yalnız adam” olmasına karşın; inanmışlığı, inatçılığı ve ikna gücüyle devrimi sürüklemeyi başarır. Konumuzla ilgili olarak bu dönemin en önemli olayı; Saltanatın kaldırılması sırasında yaşanan olaylar ve bu olaylar karşısında Mustafa Kemal'in tutumudur.

Türkiye’de saltanatın bir gün mutlaka kaldırılacağıyla ilgili bir öngörünün, 1919 yılı ortalarında ya da en azından 1920 yılı başlarında yapılabileceğini söylemek hatalı olmaz. Anadolu’daki hareket; “Ulusal Savaşına Hazırlık Dönemi”nde bile, halk egemenliği ilkesinin derin izlerini taşıyordu. Ancak, Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili ortam, nihâî zaferle birlikte olgunlaştı. Saltanatın kaldırılacağı tarihyse, siyasal gelişmeler belirledi.

Müttefikler, Türklerle imzalanması tasarlanan barış anlaşmasını belirlemek üzere toplanacak olan Lozan Konferansı’na, Ankara Hükûmetiyle birlikte İstanbul Hükûmetini de çağırılmışlardı. Bu durum karşısında Ankara Hükûmeti; 1 Kasım 1922 tarihinde, Saltanatın kaldırılmasına karar vererek, Barış Konferansına, Türk halkının gerçek temsilcisi sıfatıyla tek başına katılabileceği ortamı yarattı; hem de bu olaydan yararlanıp, devrimin halk egemenliği yönündeki gelişimini pekiştirdi. Ancak, tüm bunlar, kolay olmadı. Hilafet ve Saltanat makamlarının birbirinden ayrılmasına ilişkin konu, muhaliflerin bir süre devam eden yoğun propagandasının ardından; 1 Kasım 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine geldi. Mustafa Kemal, Genel Kurul’da yaptığı konuşmada, Hilafet ve Saltanat makamlarının birbirinden ayrılabilceğini ve bu makamların, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bünyesinde saklanabileceğini anlattı. Ardından da, konuyla ilgili öneriler, Teşkilat-ı Esasiye, Şer’iye ve Adliye Komisyonlarına

Teşkilat-ı Esasiye, Şer'îye ve Adliye Komisyonlarına gönderildi. Daha sonra, bu üç komisyonun üyelerinden oluşan ve başkanlığını Hoca Müfit Efendinin yaptığı Karma Komisyon, konuyu ele alıp ayrıntılarıyla görüşmeye başladı²¹. Ancak, Karma Komisyon'un Mustafa Kemal'in istediği sonuca varması, olanaklı gözüküyordu. Bu durum Mustafa Kemal'in anlatımıyla şöyledir:

*“Şer'îye Komisyonu'nda bulunan hoca efendiler, hilafetin ve saltanatın ayrılamayacağını, bilinen safsatalara dayanarak iddia ettiler. Bu iddiaların yetersizliğini ortaya koyup çürütmek için serbestçe konuşabilecek olanlar ortaya çıkar görünmediler. Biz, çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu şekilde görüşmelerin istenen sonuca varmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık.”*²²

Mustafa Kemal, bu düşünceye varduktan sonra, Komisyon Başkanından söz isteyerek önündeki bir sıranın üzerine çıktı; ardından da, yaşamında resmî kayıtlara geçmiş en sert konuşmasını yaptı. Mustafa Kemal bu konuşmasında, “bazı kafaların kesilebileceğine” işaret ediyordu. Söz konusu konuşma, *Nutuk*'ta şu cümlelerle yer almaktadır:

*“...hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilemez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle, zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılırsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir.”*²³

Mustafa Kemal, konuşmasının sonuna uzun “ilmî” açıklamalar ekledi; çıktığı sıranın üzerinden indiğindeyse, Ankara Milletvekili Hoca Mustafa Efendinin sesi duyuldu:

---

²¹ M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s.467-468.

²² *A.g.e.*, s.468.

²³ *A.g.e.*, s.468.

“Affedersiniz efendim, biz konuyu başka bakımlardan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık.”²⁴

Yaşanan bu gelişmelerin ardından konu, Karma Komisyon’da çözüme bağlandı; hemen sonra da, yasa tasarısı tamamlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda yapılan oylamadaysa, yasa tasarısı oy birliğiyle kabul edildi. Böylece Saltanat ve Hilafet makamları birbirinden ayrılarak; Saltanat kaldırılmış oluyordu. Fiilen egemenliğini elinde tutan Türk halkı, artık resmî olarak da egemenliğinin sahibiydi.

Saltanatın kaldırılması sırasında, Mustafa Kemal’in Karma Komisyon’da yaptığı ve yukarıda atıfta bulunduğumuz konuşması, konumuzla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir noktaya işaret etmektedir. Konuşma; Mustafa Kemal’in, Türkiye Büyük Millet Meclisinin istencine açıkça karşı çıkışı anlamını taşır. Bu konuşmanın, “bazı kafalar kesilebilir” gibi bir cümleyi barındırmasıysa, bu karşı çıkışı ağırlaştırır. Ancak, bu karşı çıkışın anlaşılabilir nedenlerini, aynı konuşma içinde bulmak olanaklıdır. Söz konusu olan, Türk ulusunun egemenliğidir. 600 yıldır gasp edilen bu egemenlik; Türk ulusu tarafından, bir ayaklanmayla geri alınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisine düşen de, bu durumu yasayla ifadeden ibarettir.

Sonuç Yerine

Çalışmamız kapsamında, üç alt dönem içinde, üç ayrı olayı ele alarak Mustafa Kemal’in meşruluk anlayışını irdelemeye çalıştık. Bu olaylar, sırasıyla, Mustafa Kemal’in askerlik mesleğinden ayrılması, Başkomutanlık Yasası ve bu yasa kapsamındaki gelişmelerle, Saltanatın kaldırılması sırasında Mustafa Kemal’in sergilediği tutumla ilgiliydi.

Mustafa Kemal’in askerlik mesleğinden ayrılmasıyla birlikte, tüm resmî sıfat ve yetkilerinden kopmuş olması; kanımızca konumuzla ilgili en önemli olaydır. Mustafa Kemal, olayın ardından, yetkisinin kaynağı olarak bütünüyle halka sığınır. Anadolu Hareketi’nin gelişimi açısından son derece tehlikeli olabilecek bu olay; bir anlamda, Anadolu topraklarında “halk egemenliği” düşüncesinin egemen kılınması açısından önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçer. Başkomutanlık Yasası ve bu yasayla ilgili olarak gelişen olaylarsa, konumuzla ilgili olarak ilk bakışta olumsuz görünen bir örnektir. Benzer bir biçimde, Saltanatın kaldırılması kapsamında, Mustafa Kemal’in Karma Komisyon’da yaptığı konuşma da, olumsuz bir örnek gibi gözükür. Çoğaltılması olanaklı olmayan bu iki örneği veri kabul edip, Mustafa Kemal’e diktatör yaftası yapıştırmak; bizce hatalı bir değerlendirme olacaktır. Bu değerlendirme, o günün koşullarını ve bundan da önemlisi, Türk Devrimi

---

²⁴ A.g.e., s.468.

Süreci içinde, Mustafa Kemal'in tutum ve davranışlarının bütünlüğünü göz ardı etmektedir.

Diktatörlük, kimi zaman, baskıcı rejimlerin en uç noktası olarak kabul edilir; kimi zamansa, tüm baskı rejimleri, diktatörlük olarak nitelenir. Ancak tanımı nasıl yapılırsa yapılsın; diktatörlüklerde, yönetme yetkisinin kaynağında, kaba güç; bir başka ifadeyle, zorlamanın bulunduğu açıktır. Bu durumda, diktatör de; yetkisinin kaynağını, kaba güce ya da zorlamaya dayandıran yönetici olmaktadır. Mustafa Kemal'in tutum ve davranışlarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde; O'nu, bir diktatör olarak niteleyemeyeceğimizi görürüz. Mustafa Kemal, yaşamının her alanı ve her evresinde, gücünü halktan almış ve bununla kalmayarak "halk egemenliği" ilkesi üzerinde yükselen bir devletin temellerini atmıştır.